

PATOČKOVA TOPOLOGIE PŘIROZENÉHO SVĚTA

Petr Rezek

Dosud jsme se v analýzách životního pohybu u Jana Patočky zabývali dílčími aspekty – problémem, jak byl pojem pohybu do nauky zaveden nebo jak je vymezen třetí pohyb zvl. v souvislosti s intersubjektivitou. Nyní bychom se chtěli pokusit o souhrnnější pohled.¹ Vodítko k tomu nalézáme v dvojstránkovitosti Patočkova popisu životního pohybu a přirozeného světa. Lidský život se Patočka snaží pochopit jako výkon, tento výkon však vykazuje různé polohy, akcenty a roviny, své „odkud a kam“ atd. a tyto charakteristiky tvoří pak druhou stránku popisu. Podle toho, zda se zdůrazní výkon života, anebo jeho struktura, přichází ke slovu pokaždé něco jiného. Struktura života je přitom zachycována pomocí topologických kategorií a zdá se, že Patočkova pozornost se na tento popis soustřeďuje natolik, že se v důsledku toho samotným pojmem životního pohybu zabývá relativně málo.

I.

První verze² nauky přináší názor, který je určující i pro většinu verzí ostatních. Je to pojetí lidské bytosti jako světové bytosti. Světovost lidské bytosti je tu postupně odkryta v rámci problému objektivace: smyslová přítomnost věci, jež je východiskem každé přírodovědecké objektivace, je možná jen na základě ne-smyslové přítomnosti okolí toho, co je smyslově dáno. Tak nakonec dospějeme k pojmu světa, pojatého jako rámec, a k lidské bytosti, která – a právě proto je bytostí

1 Třetí životní pohyb a život v pravdě u Jana Patočky, v: *Filosofie a politika kýče*, OIKOYMENH, Praha 1981, *Lidský život a lidská existence jako pohyb u Jana Patočky*, (rukopis), Třetí životní pohyb u Jana Patočky jako problém intersubjektivit, v: *Reflexe* č. 4.

2 K prehistorii vědy o pohybu: svět, země a pohyb lidského života, *Tvář* č. 2, 1965, cituji dle samizdatové edice *Přirozený svět a pohyb lidské existence* (= PS), sv. I, Praha 1980.

světovou – se k tomuto rámci chová. Úkol je pak jasný: zkoumat, vyšetřovat svět přirozený jako svět. Fenomenologie se přitom pokouší objektivaci vyložit z jejího „subjektivního počátku“.

Tento počátek však není pojat ani jako „subjektivní“, tj. jako reálná součást prožívání, ani objektivisticky, tj. jako na prožívání nezávislý. Analýza subjektivity odkrývá takové věcné struktury jako je např. souvislost perspektivy a aspektu věci, kterou vnímáme. Taková souvislost platí sice jen pro subjektivitu, ale nelze ji ztotožnit s prožíváním subjektu. Takto orientovaným zkoumáním lze podle Patočky dospět k „pramenům vší objektivace“.

Jak tu ale lze uchopit svět? V první verzi nauky spočívá takový pokus ve zkoumání referentů, vztahů a modalit, které příslušejí vztahům „setkání ve světě“ a jejichž médiem je pohyb. Život světové bytosti pojatý jako pohyb si žádá svého referenta, ale tímto „referentem není prostě „svět vůbec““.³ Pokud má být přirozený svět zkoumán jako svět, vyžaduje si toto zkoumání, aby byla odkryta struktura světa. Je-li život vyložen jako pohyb, pak musí také referent nebo referenti tohoto pohybu patřit k přirozenému světu. Protože Patočka vychází od tělesného pohybu, pohybu „mezi věcmi“, je „pevným“ referentem tohoto pohybu země: „Nositel a referent všeho tohoto pohybu a vztahů“, „to, vzhledem k čemu se hýbeme, co nám udává měřítko pohybu a klidu, to, v čem či na čem se pohyb odehrává.“⁴ Tělesný pohyb nemá tedy referenta libovolného, podle zvoleného stanoviště, nýbrž země má pro přirozený svět nezvolenou prioritu.

V této první verzi nauky se Patočka soustřeďuje na referenta zemi v dvojím ohledu: zjišťuje, že je jednak podkladem („ohledem k čemu“) a jednak mocí. Přitom ale pohyb sám není zkoumán. Právě tak v druhé verzi⁵ je popsán trojitý vztah k druhému a teprve dodatečně nazván „pohybem“ jakožto časový vztah.

Tyto okolnosti nás vedou k hypotéze, že Patočkův zájem o životní pohyb je zájem topologický (popř. kosmologický) a že – na rozdíl od Patočkova tvrzení – v žádné verzi nauky není jeho východiskem Aristotelův pojem pohybu. Od Aristotela přejímá Patočka jen verbální definici, kterou naplňuje novým obsahem: životní pohyb je pro něho výkon subjektivity, kterou nelze vyložit ze struktury věci, protože je zainteresována na vlastních možnostech. Vztahy zde mají prioritu. To je však

3 Tamt., str. 151.

4 Tamt.

5 Přirozený svět a fenomenologie (1967), PS, sv. I.

společný znak, který Patočkův pojem pohybu sdílí s funkcionalistickým novověkým pojmem pohybu. Tím se jeho koncepce zásadně odlišuje od koncepce Aristotelovy: vztahy mají přednost před věcí. Je tu ovšem vůči funkcionalismu ten rozdíl, že referenti pohybu – země a nebe – jsou pojati jako poslední úběžníky a jako moc. Ale i toto určení je v ořesu moci obou referentů překročeno.

Patočkovo metodické východisko, vyložit přirozený svět ze subjektivního hlediska, ale nikoliv subjektivisticky, musí uchopit nejen subjektivní výkon životního pohybu, nýbrž i jeho (ne-subjektivistické) koreláty. Tak jako perspektivy a věcný aspekt tvoří věcnou strukturu subjektivity, tak je i zkoumán výkon životního pohybu ve svých věcných komponentách. Husserlův objev intencionální korelace zde u Patočky nalézá svou aplikaci ve zkoumání, které odmítá transcendentální subjektivitu a zdůrazňuje „noematický“ korelát. Proto není nauka o životním pohybu teorií absolutní subjektivity, nýbrž *topologií* přirozeného světa. Aby však Husserlův objev korelace byl zachován i zde, stává se médiem zkoumání pohyb.

II.

Hypotézu, že Patočka klade důraz na topologii, bychom chtěli jednak doložit analýzou jeho první verze nauky a jednak jeho teorií absolutního smyslu.

Protože pro světovou bytost – má-li být považována za bytost pohybující se – referentem jejího pohybu není „svět vůbec“, nýbrž země, musí být také trojitý vztah k druhému a ke „světu“ vyložen jako vztah k referentu zemi. Avšak z korelačního systému plyne, že referent se musí proměňovat v souladu s chováním světové bytosti. Téze, že referentem životního pohybu není svět vůbec, zahrnuje však též myšlenku, že se světová bytost ke světu nechová vždy výslovně, nýbrž že se tak děje jen zprostředkovaně, a za druhé, že i výslovné chování ke světu v pohybu třetím má konkrétní podobu, kterou lze uchopit též jako proměnu původního referenta v něco „jiného“. Topologický výklad referentů umožňuje zdůraznit ne-subjektivistický aspekt tohoto učení.

Chceme-li popsat zakořenění životního pohybu, musíme nejprve referenta, jímž jsme akceptováni, vystihnout v jeho proměněné kvalitě, v jeho „jak“. První vztah ke druhému a ke světu Patočka popisuje jako proměnu studené země v zemi „teplou“, v „domov“. Druhý pohyb a chování k druhým a ke světu sice nechápe jako vztah k zemi, ale poznámka o zemi živitelce a „vyživující zemi“ zahrnuje zmocňující se

chování vůči zemi. Druhý pohyb je zachycen nedostatečně, pokud referent země, který podle původního názoru tvoří předpoklad každého lidského pohybu, je pouze zmíněn. Spíše bychom tu měli doplnit: přijímající země, domov, se proměňuje ve vyživující, ale zároveň odpor kladoucí element, jakmile je začleněna do struktury „kvůli čemu“. Ale právě referent zařazený do účelného pohybu tvořil východisko pro zavedení pojmu pohybu. Byl to smyslově-tělesný pohyb „mezi věcmi“, který byl bez dalšího přenesen na „první“ pohyb. Chceme-li nyní od sebe první a druhý pohyb odlišit – a zde nelze jednoduše postavit „pasivní“ proti „aktivní“ – lze tak učinit nejnázem tak, že popíšeme proměnu referenta země. To již proto, že pojem „pohyb“ byl získán z účelové struktury, která není u životního výkonu akceptované bytosti ihned patrná. Zajištění, které přijímaný nalézá, je právě vhodné opsat spíše než jako pohyb jako půdu (země-domov). Pokud lze namítnout, že „nechat se akceptovat“ je přece také specifický pohyb, nelze to tvrdit pouze na základě životního pohybu. Bez topologie nelze přirozený svět uchopit.

Třetí pohyb je nejprve popsán protipostavením směrů „do sebe v okruhu sebezbavení a sebezapomenutelnosti“ a „mimo sebe tam, kde získává sebe“.⁶ Pak ale Patočka poskytuje jiný popis třetího pohybu: jako odkrytí „nového“ referenta, který oba dosavadní – zemi a nebe – překračuje. Popis třetího pohybu pomocí směrů „v sobě“ a „mimo sebe“ sice naznačuje určitou topologii, ale přesto může překvapit, že tímto referentem je opět země. „Zachvěla se sama země, na níž pozemšťan stál.“⁷ Tím člověk zakouší, že země a nebesa mají své trans, své „zámezi“.⁸ Pohnutostí referentů – země a nebes – nastává dvojitý otřes. Za první je otřeseno zakoušení ve věcech – tím může přijít ke slovu země jako moc, kterou máme v sobě. Ale za druhé zakouší otřes dokonce tato moc skrze něco, co v sobě nemáme, co je „trans“ oné země a nebes. Dvojitý otřes vede k nové zemi:

... otřes nebe a země, který způsobí, že celkový směr životního pohybu, který nás odděloval, se změní; zde teprve je pak možnost, aby účastníci téhož zjevení nicotnosti dosavadní země, jejího zapletení do špatné konečnosti opakování, pojali v myslí zemi novou – zemi jako zjevení nové, na níž nevístí, nýbrž k ní přicházející říše, jejíž smysl

6 Viz pozn. 2, str. 155.

7 Tamt., str. 154.

8 Tamt.

*nepochází z věcí, a přece je zasahuje v jejich jádru – říše ducha a svobody.*⁹

Vidíme tedy, že vztah k referentům zde určuje směr (a smysl) životního pohybu. Nakonec se i země a nebe ocitají v pohybu a „přestávají vykonávat svou moc“. Otřes referentů otevírá přístup k „vyššímu“, k „trans“. Chceme-li tedy toto ocitnutí se v pohybu popsat negativně, lze říci: pohyb, který vede k otřesu. Má-li být však předložen pozitivní popis, pak musíme sáhnout k topologickým kategoriím.

III.

Mohli bychom nyní zkoumat topologickou problematiku v ostatních verzích Patočkovy nauky a snad i zjistit vývoj od jedné k druhé. Ale namísto toho se pokusím srovnat topologii první verze nauky s teorií smyslu v *Kacířských eseích*,¹⁰ tedy s verzí poslední. Nejprve však ještě poznámku o „topologické“ tendenci u Patočky. Bylo by možno proti našemu výkladu namítnout, že jednostranně zdůrazňuje „noematický“ korelát nauky. Avšak kosmologické pojetí, které podřazuje lidský pohyb pohybu kosmickému, je již anticipováno v obratech první verze, jako jsou „nesoucí země“, „vyživující země“, „země jako moc“ – tyto výrazy nemají vyjadřovat pouhé koreláty subjektivity. Je to počátek antisubjektivistické tendence, vyúsťující posléze v asubjektivní fenomenologii, která zkoumá zjevování, jež se odehrává „nezávisle“ na subjektivitě.

Styčný bod mezi první a poslední verzí nauky může být právě úvaha o „smyslu lidského pohybu“¹¹ v *Kacířských eseích*. „Smysl a směr“ života jsou ty myšleny spolu. Srovnání obou verzí však nabízí nejenom problematiku smyslu, ale též fenomén otřesu, který lze nalézt v obou verzích. V analýze smyslu nalézáme korelační schéma, které má zdůraznit subjektivní aspekt situace: „mysl není tak původně ve jsoucnu, ale v této otevřenosti, v tomto porozumění pro ně“.¹² Smysl Patočka chápe s Heideggerem jako to, „na základě čeho se něco stává srozumitelným“.¹³ Pro smysl je nutno být otevřen a korelace má tedy zdánlivě tři členy: 1) otevřenost, 2) smysl, 3) to, co je skrze smysl srozumitelné.

9 Tamt., str. 156.

10 *KE = Kacířské eseje*, Praha 1990; v závorce odkaz k samizdatovému vydání *Péče o duši*, sv. VI.

11 Viz pozn. 2, str. 157.

12 *KE*, str. 68 (50).

13 Tamt., str. 66 (48).

Lze však tyto tři členy redukovat na dva? První verze pojednávala o korelaci 1)–3), i když s jinou terminologií: pohyb – referent.

Zkoumejme nyní blíže střední člen, aby byla zdůrazněna souvislost mezi přístupností každého jsoucna pro „subjektivitu“ a otevřeností. Porozumění samo Patočka chápe jako pohyb, který „se neliší od pohybu samého jádra našeho života“.¹⁴ Tak je porozumění ztotožněno s životním pohybem; porozumění, otevřenost jako výkon a životní pohyb jsou totéž. Ale smysl a referent pohybu v první verzi totéž nejsou, protože smysl je podmínkou přístupnosti (srozumitelnosti) jsoucna. *Kacířské eseje* se blíže soustřeďují právě na tuto podmínku přístupnosti ke jsoucnu.

V analýze *Kacířských esejí* sice nalzáme korelaci 1)–3) redukovanou na 1)–2), ale s důležitými paralelami s první verzí nauky. To, co lze v první verzi nazvat topologií světa jako korelaci 1)–3), lze nyní nalézt jako korelaci 1)–2), kterou nazveme topologií smyslu. Jak se k sobě obě topologie mají, nyní blíže prozkoumáme.

Otevřenost pro smysl Patočka též nazývá „mysl pro smysl“. Tento „mysl pro smysl“ je porozumění, a tedy pohyb. Zeptáme-li se, který ze tří pohybů, pak musí odpověď znít: všechny tři, protože v každém ze tří pohybů se odehrává „otevřenost pro“, a pro každý z nich musí existovat smysl jako přístupnost ke jsoucnu. A přece mezi třemi pohyby existují rozdíly z hlediska uchopení a zakusení smyslu.

Smysl pro smysl je ovšem též smysl pro ztrátu smyslu. Skrze ztrátu smyslu – když „věci pro nás ztratí svou významovost, svůj smysl“¹⁵ – získáváme vztah k bytí. Paralela k první verzi zde v *Kacířských esejích* spočívá v tom, že pohyb „mezi věcmi“ předpokládá pevný smysl věci. Též země byla pevným referentem, který byl vtažen do struktury „k čemu“, též k zemi jako korelátu pohybu patří smysl, který ji činí přístupnou pro porozumění. A teprve země jako moc rozrušila, zničila tuto zařazenost a tehdy se ztrácel onen pevný smysl. A též země jako moc byla překročena, zakusili jsme její trans, a to na základě *nového* pohybu. V *Kacířských esejích* odpovídá zemi jako moci „otřes akceptovaného smyslu“. Překročení země k jejímu „trans“, do „vyššího“, do rozvrhu „nové země“ odpovídá v *KE* „možnost dosáhnout smysluplnosti svobodnější, náročnější“,¹⁶ neboli možnost odkrýt absolutní smysl.

Paralelu však možno vést dále: v první verzi člověk nemohl bez země

14 Tamt., str. 68 (50).

15 Tamt., str. 69 (51).

16 Tamt., str. 73 (54).

žít, a po té, co se země a nebesa ocitly v pohybu, může ve zkušenosti „konečnosti vládnoucí nad životem“ buďto se druhých zmocnit, nebo s nimi žít na „nové“ zemi. V *KE* se pak člověk buďto může vrátit k akceptovanému smyslu, nebo nalézt smysl jiný, smysl *absolutní*. Z otřesu ztráty smyslu vedou dvě cesty, jež jsou v první verzi popsány vztahem k referentu země.

IV.

Patočka ve své koncepci absolutního smyslu v *KE* navazuje na W. Weischedela, především pak na jeho myšlenku zřetězení smyslu, která má pomoci objasnit, jak jednotlivý smysl „visí na všeobjímajícím celkovém smyslu“.¹⁷ Smysl je to, co smysl dává, to, co na smysluplném lpí, a co smysluplnost smysluplného zakládá a ospravedlňuje. Obvykle lze nalézt ještě širší smysl, kupř. Caesarova politická koncepce podle Weischedela je takovým rámuujícím smyslem pro překročení Rubikonu a tato jeho koncepce nalzá dále svůj smysl v „političnu vůbec, jako v tom, co umožňuje soužití lidí, politično má pak svůj smysl v bytnosti člověka a ta opět v bytnosti pohybu vůbec“.¹⁸ V tomto řetězci, který se rozvíjí jen jedním směrem a má „expanzivní“ charakter, obsáhlejší smysl zakládá smysl jednotlivý: „Jestliže má něco jednotlivého být vskutku smysluplné, pak potřebuje založení v nějakém nepodmíněném smyslu.“¹⁹

Nepodmíněný či absolutní smysl však z této Weischedelovy úvahy neplyne, protože hypoteticky tvrdí: „Jestliže má být vůbec něco založeným způsobem smysluplné, pak je tím implicity kladen nepodmíněný smysl.“²⁰ Protože je podle Weischedela jistota smyslu, v níž žijeme, často zpochybněna, není podmínka existence něčeho „smysluplného založeným způsobem“ splněna. A proto ani nelze s Patočkou z takového jednotlivého smyslu na smysl absolutní usuzovat.

V první verzi své nauky postupuje Patočka přesně tak, jak to popsal Weischedel: v poslední verzi se pokouší na Weischedela navázat. První verze totiž akceptuje přírodovědeckou objektivaci jako něco smysluplného – aniž by byla kladena otázka problematičnosti – a ptá se, nač lze tento proces objektivace zavěsit, čímž vlastně klade otázku

17 W. Weischedel, *Der Gott der Philosophen*, Darmstadt 1972, sv. II., str. 171.

18 Tamt.

19 Tamt., str. 172.

20 Tamt.

po objímajícím smyslu. Objektivace je tu založena prostřednictvím životního pohybu. Ale také životní pohyb je zřetězenou strukturou (nehledě na to, že všechny tři pohyby jsou tu od počátku a jsou elementy jednoho jediného pohybu). Třetí pohyb se vztahuje k tomu, co – ve Weischedelově terminologii – objímá v nejširším smyslu, ke světu, k jevení, které však není přítomno od samého počátku jako takové.

V.

Patočkova teorie smyslu je topologická, předpokládá zřetězení jednotlivých smyslů v jednom směru. Tak je tomu i u Weischedela, ale Patočka přijímá i absolutní smysl a chápe jej podle topologického schématu zřetězení. Tento pokus však vyvrací svými vlastními analýzami ořesu akceptovaného smyslu. Nelze se totiž odvolávat na Weischedelovu nauku o absolutním smyslu a zároveň nesplnit podmínku absolutního smyslu, totiž neotřesitelnost a jistotu smyslu alespoň jednotlivé smysluplnosti.

Patočka tedy i absolutní smysl chápe jako topologicky strukturovaný, ale podmínku pro aplikaci této struktury nespĺňuje. Neměl by tudíž tvrdit,

- 1) že „tak vzniká ořesením naivního smyslu perspektiva na absolutní smysl“, ²¹ pokud zároveň říká, že „každý jednotlivý smysl předpokládá, má-li být skutečným smyslem, smysl totální a absolutní“; ²² obě tyto věty nelze sloučit s Weischedelovou teorií;
- 2) že „základem absolutního smyslu je, mluveno spolu s Weischedelem, problematičnost, mluveno s Heideggerem, skrytost jsoucna v celku“; ²³ uvedené „pojmy“ by právě chtěly strukturu topologie a zřetězení vedoucí k absolutnímu smyslu překročit a myslet něco vůči smyslu jiného“;
- 3) že absolutní smysl je přítomný „pouze v hledání bytí“; ²⁴ radikální problematičnost Weischedelova totiž shledává ne pouze jsoucno, ale i bytí jako problematičné. Proto, máme-li zakusit Weischedelovu problematičnost, je málo, řekne-li se, že „zkušenost vynořujícího se bytí byla by zároveň zkušeností naprosté nesmyslnosti jsoucna“ ²⁵ – i bytí

²¹ KE, str. 86 (65).

²² Tamt., str. 82 (61).

²³ Tamt., str. 86 (65).

²⁴ Tamt., str. 86 (64).

²⁵ Tamt.

má být v radikální problematičnosti ořeseno. U Weischedela není žádný poslední topos.

Patočkovy závěry o absolutním smyslu pocházejí z jeho topologického, a tedy metafyzického východiska. Proto má první i poslední verze tutéž strukturu – strukturu zakládajícího, odůvodňujícího zřetězení. Přechodu od pevné země přes zemi jako moc k „nové“ zemi v KE odpovídá cesta od akceptovaného jednotlivého smyslu přes ořes k absolutnímu smyslu. „Nová“ země a „absolutní smysl“ dokládají, že idea založení (zřetězení) vedla Patočku v jeho úvahách o životním pohybu od počátku až k poslední verzi.

Výchozí otázka první verze – nač zavěsit objektivaci – našla své rozřešení. Je to absolutní smysl, který otevírá třetímu pohybu přístup k „nové“ zemi, k „vyššímu“.²⁶

ZUSAMMENFASSUNG

Patočkas Theorie des absoluten Sinnes hat seinen Ursprung in einer Desinterpretation der Auffassung W. Weischedels und stellt die ausgeprägte Darlegung seiner prinzipiellen metaphysischen Orientierung dar.

SUMMARY

Patočka's concept of the absolute sense is based on misinterpretation of W. Weischedel's theory and is the very example of his in principle metaphysical orientation.

²⁶ Důsledky tohoto pojetí vyplývající pro společenství jsou analyzovány v autorově článku „Třetí životní pohyb u Jana Patočky jako problém intersubjektivit“, v *Reflexe* č. 4.